

A haszidok világa

Magyarországon az 1940-es években jelent meg utoljára könyv a haszidizmusról: Martin Buber *Száz haszid történetét* Pfeiffer Izsák fordította és látta el kísérő szöveggel. Az azóta könyvtári ritkassággá vált összeállítás azt a benyomást kelthette, mintha az összes történetet tartaná kezében az olvasó, holott a már Buber által is válogatott és átköltött gyűjteménynek csak mintegy tizedét tartalmazza az a kiadás. A haszid történetek újabb szemelvénye előtt bemutatjuk a mozgalom szellemi, vallási, történelmi háttérét és utalunk a buberi felfogás kritikájára is.

A haszidizmus a zsidó misztika utolsó nagy korszaka. Megteremtője Izrael ben Eliézer (kb. 1700 – 1760), akit *Baal Sém Tov*nak, a Szent Név Mesterének (röviden *Bestnek*) szólítottak. Baal Sém néven sok csodagyógyító járt ezekben az időkben az utakat, hogy a testi-lelki betegségeket gyógyítsa. A Bestnek is csodatetteket kellett végrehajtania ahhoz, hogy a tanítása követőkre találjon: általában a Zóhárt ütötte föl és ha tudott, abból adott tanácsot a fizikai vagy metafizikai fájdalokra. Baal Sém Tov tanításának magját legjobban két bibliai hely szemlélteti. Az egyik: minden utadon felismered őt (Példabeszédek 3,6), vagyis mindent a Mennybéli kedvéért tegyünk; a másik a Prédikátor könyvéből való: mindazt, amit a kezed tesz, azt erőd szerint, tehát minden porcikáddal tedd (9,12). A Best rendíthetetlenül hitt abban, hogy Isten az egész világot az emberért, pontosabban Izraelért alkotta, az ember célja az Istennel való kommunikáció; a természetet csak külső buroknak tekintette, amelyet a jámbor (haszid) és az igaz (caddik) képes áttörni, hogy a Teremtővel egyesüljön. Hitte, hogy a Teremtő is vágyik az ember közelségére és az emberi cselekedetek befolyásolják őt. Arra a kérdésre, hogy hogyan

képes a sehina (isteni dicsőség – Gottesherrlichkeit) a jó és a rossz ellentétét ugyanabban egyesíteni, így válaszol: úgy, hogy a gonosz valójában a jó trónja, miként az igaz a gonosztevők ügyködését is annak tudatában szemléli, hogy ő – igaz. A Best közel hozta egymáshoz az embert és az Istent és ezzel megnyerte az embereket. Az alsó világ minden részében fölfedezte az istenit és ezzel beteljesítette a kabbalista Ari (Isaac Luria, 1534–72) művét, aki csak a kiválasztott elitnek tette elérhetővé a fenti világot.

Baal Sém Tov utolsó éveiben már alakultak haszid csoportok, de ezekből lényegében csak utóda, a mezcricsi Dóv Bär maggid (prédikátor) épített ki haszid közösségeket. A haszidok a közös áhítatot a minjánimban (imaszobákban) aksztatikus érzelmkitörésekkel, sajátos mimikával és taglejtésekkel kísérték, hangjukat sokszor megváltoztatták, tapsoltak, fejüket hátravetették és a zavaró gondolatokat elhárítandó ringatóztak, táncoltak. A Bestnek és későbbi követőinek világképe optimista volt, a személyes sors iránti közömbösséget, a vezeklés, böjt, önsanyargatás fölöslegességét, sőt vétékét hirdették, hiszen a Teremtő szolgálata a szellem derűjét kívánja.

Baal Sém Tov nem vetette papírra tanítását. Halála után húsz évvel Jakob Joseph Kohen három kötetben adta ki a hagyatékát, amelynek tartalmi hitelességét a kortársak igazolták.

A 18. században kezdődő és a 19. században megerősödő, majd hanyatló haszidizmusnak nincs köze a középkori német haszidok (jámborak) mozgalmához. Szülőhazája Podólia és Volhinia, általában Kelet-Galíciában, Ukrajnában és Közép-Lengyelországban, kis mértékben Románia és Magyarország szélein terjed el, de hatástalan marad északon, Litvániában és Belorussziában, a mitnagdim (ellenzők) körében. A haszidizmus előzményének a 13. században keletkezett spekulatív Kabbalát és a Palesztinában a 16. században létrejött gyakorlati Kabbalát tekinthetjük. A spekulatív Kabbala irracionális teozófia, amely Maimonidész idején a vallásfilozófiában teret nyerő racionalizmus ellen lép föl, jellemzői a csodába vetett hit és az Istenből merítő teremtőerő. Később a Palesztinába vetődő szefárd és askenáz zsidók körében a vallásos misztika nemzeti érzéssel telítődik; a gyakorlati Kabbala legfontosabb jegyei a vezeklés, ima, aszkézis és a messianizmus. Szabbatáj Cvi messianizmusának hanyatlása (a 17. század második fele) után az egyéni vallási beteljesülés korszaka következett a haszidizmussal. A Best és első tanítványai a radikális misztikus szabbatianizmusból vonták le következtetéseiket, lényegében kriptoszabbatiánusok voltak. A haszidizmus alapítója szabbatiánusok könyveit forgatta, például Hesel Córef rabbi 1400 oldalas kéziratát, amely kabbalisztikus misztériumokat tartalmaz a zsidóság krédójáról, a Smá Jiszrólól.

A haszidizmus tehát földrajzilag körülhatárolt térben és rövid idő alatt nagyszámú szentéletű ember hirtelen föllépésével alakul ki. A társadalmi közeg igencsak kedvezett az új eszmék terjedésének: vallási és világi jogaikban mind a zsidó egyének, mind a zsidó közösségek korlátozva voltak, a kozák felkelés és a svéd háború körökben is pusztított, gyakori volt a vérvád, miközben a vallásos életrend erősebb volt, mint a vallásos hit. A vallásos lelkesültség elsősorban a kevéssé tanult rétegekben a kiüresedett vallási értékek elleni reakcióként szinte kitörésszerűen jelentkezik. A haszidizmus nem hoz felszínre alapvetően új vallási gondolatot vagy eszmét, hanem a kabbalisztikus eszmékből származó misztikus elméletek populáris formájaként jelenik meg. Az igazi megvilágosodottak egy közösség magvát jelentik. Ezek a caddikok (igazak), akik lényegében Baal Sém Tov (szellemi) leszármazottai. A caddikok dinasztiákat hoznak létre, amelyek hozzájárulnak a haszidizmus tömegbefolyásának növekedéséhez: a szektákból megerősödött haszid centrumok válnak a 19. század első felében – ez már a misztikus lelkesültség korát követő vallásos szervezet kora. A caddikok feladata, hogy közvetítsenek az Isten és az egyszerű haszidok, a fenti és a lenti világ között. A mozgalom történetét a tanítványaik körében népszerű tanítók, iskolateremtők határozzák meg. Ilyen például a mezcricsi Maggid (prédikátor), a liszenszki Elimelech rabbi, a lublini Látó. A mester-tanítvány kapcsolatra a zen-buddhizmusból ismert viszony jellemző. A caddikok másik típusába tartoznak az egyszerű népet segítő, a néppel közvetlenül kapcsolatot tartó caddikok; ilyenek a berdicsevi Lévi Izsák rabbi, Zuszja rabbi, a zaszovi Móse Löw rabbi. Működésük nyomán a személyes élet értékei a haszidok gondolkodásának középpontjába kerülnek, az általános kabbalisztikus eszmékből személyes, etikai ideák lesznek.

A haszidizmus misztikus panteizmusa szemben áll a racionális, spinozai panteizmussal, amely szerint a világba ékelt ember nem tud a világra hatni. A haszidizmus azt tanítja, hogy az isteni és emberi világ között csak látszólagos különbség van, az empirikus világ Isten emanációja, az anyag és a szellem (szent szikra) keveréke és hogy a Teremtő mindig a teremtettben lakozik. A természet az Isteniségnek csak az öltözete, amely a látást elfedi és a hívő feladata az, hogy a világ szellemiségét megpillantsa. Az isteni fény szikrái szét-szóródtak a világban és arra vágyanak, hogy az ember, cselekedetei révén kiemelje és a helyükre tegye őket, minden létező isteni harmóniájába. Minthogy a szent szikra mindenben jelen van (a fában, kőben, cselekedetekben, még a bűnben is – tehát a gonosz nem abszolút, csak a jó legalsó foka), a haszidizmus tagadja a profán életszféra létét. Aki rendelkezik azzal az erővel, hogy a szelleme ré-

vén a szent szikrát a növényvilágból az állatvilágba és onnan a beszélő lényekhez emelje, az visszaadja a szent szikra szabadságát, aminél nincs nagyobb tett. Salomon Schechter az Isten immanenciájának tanát a haszidizmus központi, sőt specifikus elveként tartja számon. Megjegyzendő azonban, hogy az Isten immanenciájának kezdetben radikális hirdetése később vesztett éléből, amikor nagyobb tudású elmék is csatlakoztak a mozgalomhoz.

A lélek Istenhez tapadása a haszid tanítás középpontjában állott. Ennek egyik, Baal Sém Tov által hirdetett módja a megszentelés: az ember úgy képes Istennel kapcsolatba kerülni, hogy minden általa megélt dolgot Istennek szentel. Később a másik, a mezcrici Maggid által kultivált nézet vált népszerűbbé: az embernek az emberi életből a tiszta szellem semmijébe kell emelkednie az Istennel való egyesülés kedvéért (ez az átszellemítés elve).

A klasszikus haszidizmus nem valamely teóriából született, nem is a Kabbalából, hanem egyszerűen csak közvetlen vallásos tapasztalat révén. Ezekkel a tapasztalatokkal nem nagy kabbalisták, hanem viszonylag egyszerű emberek rendelkeztek, akiknek kifejezőmódja is egyszerűbb volt. A misztikát mindennapi közelségbe hozták, távol állt tőlük a beteges askétizmus és a teozófiai szárnyalás. Mindennek következtében a haszidizmusban megváltozott a vallásos értékrend. A haszid jelleme és életvitele fontosabb lett, mint a tudása. Tóraismerete már nem a legnagyobb érték. A Kabbala elvont tanításainak helyébe az út, a személyes élet misztikája kerül, ami által intenzívebbé válik a hit. A hit emocionális tartalma, az értelmes áhítat, istenközelség, Istennek tetsző tettek, életöröm mind előbbrevalók, mint az Írás ismerete. Amíg a rabbinikus zsidóság ideálfigurája az Írást ismerő rabbi, az új ideál maga a Tórává lett caddik: az írott Tórát fölvaltja a szívben lévő Tóra. Más szóval nem a tudása, hanem a léte, a karizmája ad a caddiknak vallásos értéket. Irracionálissá vált a személyiség által reprezentált tudás: a kosznici Izrael rabbi nyolcszáz kabbalisztikus könyvet olvasott, de a Nagy Maggidot megpillantva rájött, hogy semmit sem tud. Az egyik híres caddik mondta, hogy nem a Tóra tanulása végett jött a mezcrici Maggidhoz, hanem hogy megnézzze, hogyan köti meg a sarujának pertlijét.

A haszidizmus nagy vívmánya, hogy megtalálta a néphez, az egyszerű emberekhez az utat.

A haszid tanítás nem volt új, nem, vagy alig érintette a vallásos hagyományt és szokásokat, célja és hatása mégis pozitív: élettel telítette a kiüresedett vallási rítusokat, a hit belső, személyes vonásait hangsúlyozta, működése nyomán élő és szociálisan hatékony tartalma lett az olyan fogalmaknak, mint istenfélelem, szolgálat, szeretet,

hit, alázat, szelídség, nagyság, uralom. Az egyszerű haszidok számára a caddik maga lett a Tóra. Egy paradoxont, a magányosság és a közösség paradoxonát testesítették meg, ez tette őket vezetővé: aki a magányosság legmélyebb fokára jutott, az képes egyedül lenni Istennel, az válhat a közösség valódi centrumává, hiszen eljuttott arra a pontra, ahol az igazi közösség létrejöhet. Más szóval, a haszidizmus misztikusai, megvalósítván magukban a misztikus utat, megismervén az igazi *debekuth* titkát (= a Tóra tanulmányozása révén megtanulja a testét a lélek trónjává, a lelkét pedig a sehina fényének trónjává tenni), ezzel a tudásukkal, „etosszá váló Kabbalájukkal” az emberek elé léptek, hogy tanítsák őket. A caddik (a gyülekezet vallásos hatalommal felruházott vezetője) mitikus elhivatottságának felismerésétől kezdve kristályosodási pontot jelent a hívek számára. A haszidok kimeríthetetlenek voltak ennek a paradox viszonynak az ábrázolásában: átlagos emberek között élni, mégis Istennel egyedül lenni, közönséges dolgokat mondani, közben minden létező ősforrásából, misztikus gyökeréből táplálkozni, vagy ahogy Baal Sém Tov mondotta: „A szomszédokkal folytatott csevegés mély meditáció edénye lehet”.

Mint említettük, a caddikok nem dolgozták ki a tanítások új rendszerét, de az életükben volt valami sajátos, ami irracionális kifejezést nyert. A caddikokról történeteket mesélni már önmagában vallásos rítusnak számított. Mélység és trivialitás, eredetiség és közhelyek halmozódnak ezekben az anekdotákban és történetekben. Feloldván a Kabbala merev terminológiáját, a szavak lebegők és többjelentésűek lettek. A mindennapi élet értékeinek hangsúlyozása révén intenzívebbé válik minden eszme és tanítás, ami az egyén és Isten kapcsolatára vonatkozik. A törvények helyett a csodáknak jut fontosabb szerep, az Agadá (történet) fontosabb lesz, mint a Haláhá (törvény), hiszen a caddikok a csodák és szimbólumok révén tették megfejthetővé a titkokat és hozták közel Istent az emberhez. Ahogy a haszid gyakorlat megengedte a rabbinikus hagyomány pontatlan idézését, ismerünk példát a haszid liturgia szabad alakítására (az ima idejének nem pontos betartása), sőt a tradíciótól való eltérés tradíciójára is: amikor az egyik caddikot megkérdezték, hogy miért nem a mestere tanítása szerint él, az így felelt: „mindenben őt követem; amiképpen ő is elhagyta mesterét, úgy hagyom el én is az ő tanítását”.

Mint említettük, Martin Buber meglehetősen szabadon bánt a haszid irodalommal és emiatt számos kritikát kapott. Legjelentősebb kritikusa, Gershom Scholem is elismeri, hogy Buber úttörő munkát végzett a történetek németre fordításával és az ő felfedezése volt az is, hogy az élő zsidóság mitikus eredetét ismerte föl a ha-

szid mozgalomban. Minthogy azonban a vallásos misztika rajongó csodálójaként vizsgálta a hagyományt, képtelen volt történeti szempontokat is érvényesíteni. Nem vette figyelembe, hogy a haszidizmus irodalma nemcsak többszáz kötetre rúgó legendákból, életrajzokból, a caddikok csodáiról szóló elbeszélésekből áll, hanem a múlt század elejéig elméleti írások, prédikációk, kommentárok, traktátusok is keletkeztek, amelyek terjedelme ezernél több kötet. Gershom Scholem felhívja a figyelmet arra, is, hogy miközben a haszid szerzők a régi kabbalisztikus fogalmakat használják az ember személyes életéről és Istennel való kapcsolatáról beszélvén, nemcsak elvesznek a fogalmak eredeti jelentéséből, hanem tágtítják is azt, más szóval a haszidizmusnak a Kabbalához képest sikerül elérnie a misztérium desematizálását. Scholem szerint azonban Buber téved, amikor a kabbalistát szembeállítja a rabbinikus tudással nem rendelkező egyszerű emberrel, hiszen a kabbalisták sosem állították, hogy az egyszerű ember nem juthat el a beteljesülésig, miként a haszidizmusnak sem az együgyű embertípus az ideálja.

Amit biztosan tudhatunk, az az, hogy a vallás nem kitaposott út, ösvények sokféle irányba indulnak és mindegyik végén ott van Isten. A kontemplatív tudat az élet minden szférájában föl tudja fedezni a szikrát és a profánnak közvetlen vallásos tartalmat kölcsönöz. A kulcsszót a már említett salamoni mondás adja. A haszidok úgy tartják, hogy minden tetted által eljuthatsz Isten fölismeréséhez. A Talmud „kis szóznak” nevezi ezt a verset, ezzel vannak összefüggésben a Tóra többi részei is.

Hogyan lehetséges Istent minden úton felismerni? Pinhász rabbi válaszol a kérdésre: „Úgy, hogy amikor Isten a Tórát adta, az egész világot megtöltötte a Tóra. Nincs tehát semmi, ami ne tartalmazná a Tórát, ez a vers értelme. És aki szerint egy dolog a Tóra és másik dolog a profán szféra, az eretnek.”

A világ megválthatóságába vetett hithez a haszidizmus annyiban járult hozzá, hogy kijelenti: minden ember befolyásolhatja a világ megválthatóságát, de senki sem képes azt döntően befolyásolni.

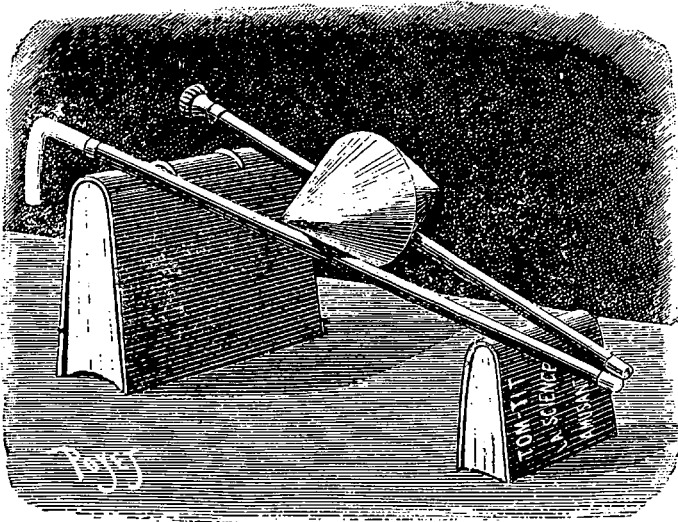
Persze Istent az ösvény végén fölismerni, vagy egy caddiknak valamely híve számára Isten közbenjárását kérni – ehhez előbb a tiszta szellem semmijébe kell emelkedni. A későbbi „hanyatló” generációk számára ez már csak történetek elbeszélésével volt lehetséges, mint azt alább látni fogjuk. Ami – egyebek mellett – azt a jelentést mindenképpen magában hordja, hogy ezek a történetek: élő történetek.

Amikor Baal Sémnek egyszer meg kellett gyógyítania egy súlyos beteget, fogta magát, kiment az erdőbe, egy helyen tüzet gyújt

tott és misztikus meditációba merülve imádkozni kezdett. A gyógyítás sikerrel járt. Egy nemzedékkel később a mezricsi Maggid hasonló feladat előtt állva szintén kiment az erdőbe ugyanarra a helyre, és azt mondta, hogy „tűzet már nem tudunk rakni, de imádkozni még tudunk”. Ezután neki is sikerült a gyógyítás. Ismét egy nemzedékkel később a szaszovi Móse Löb rabbinak kellett meggyógyítania valakit, ő is kiment az erdőbe és így szólt: „tűzet mi sem tudunk gyújtani, az imát életető meditációkat sem ismerjük; mi csak azt a helyet ismerjük az erdőben, talán ez is segít rajtunk.” Úgy is lett. Egy újabb generációval később a rizsini Izrael rabbihoz hoztak egy beteget, aki a kastélyában aranyozott székén ülve így szólt: „Nem tudunk tűzet rakni, sem imádkozni, azt a bizonyos helyet sem ismerjük már az erdőben, de még mindig ismerjük az erről szóló történetet.” És a történet elmesélésével ugyanazt érte el, mint elődei.

Budapest, 1990. november

Rácz Péter

Gurulás fölfelé.